

KNJIŽEVNI POJMI

VRSTE KNJIŽEVNEGA DELA

ROMAN

Izraz roman je nastal šele v srednjem veku, najprej je pomenil nove romanske jezike, ki so nastali iz latinščine, kmalu pa izmišljene zgodbe od viteških prigodah in ljubezni, ki so jih začeli pisati v teh jezikih. Njegov širši pomen je danes ta, da nam pomeni vsako obsežnejšo pripoved prozi- izjemoma lahko tudi v verzih- ki pripovedujejo o usodi enega ali več pripovednih oseb, vendar ne več iz junaškega mitičnega ali zgodovinskega sveta, kot je to počel ep, temveč iz stvarnega sedanjega življenja, kot ga vsi poznamo, o prigodah, ljubeznih, družinskih zgodah in nezgodah, predvsem pa o notranjih doživljajih, ki spremljajo takšne dogodke.

Takšna dela so nastala prvič pri Grkih in Rimljanih okoli začetka našega štetja, zato jih imenujemo antični romani. Nadomestili so ep, potem ko je ta zaradi spremenjenih razmer izgubil podlago za svoj razvoj. Romani so se pojavili v času helenizma in rimskega cesarstva, ko so se razvila velika mesta in je bila za širši krog bralstva potrebna nova pripovedna zvrst, ki ve bi govorila o mitični preteklosti, marveč o zanimivi sedanjosti.

NOVELA

Izraz novela je nastal že v srednjem veku, vendar je šele renesansa ustvarila novelo kot posebno zvrst krajše proze. Podobne zgodbe so obstajale sicer že v antiki, vendar še niso imele vseh odlik, ki jih je dal noveli njen prvi in največji mojster Giovanni Boccaccio. Od njega naprej se pod novelo razume pripoved krajšega obsega, s svojo iz sodobnega ali preteklega, vendar stvarnega življenja, brez pravljicnih, nadnaravnih in neverjetnih dogodkov. Bistvena zanjo je zgradba, zaokrožena okoli enega samega dogodka, v katerem deluje manjše število oseb, zaplet in razplet morata biti presenetljiva in učinkovita, včasih igra v njem glavno vlogo kak predmet. Takšne novele so lahko tragične ali komične.

ČRTICA

Pomeni tudi skico, kratka pripoved brez prave zgodbe, v središču sicer kak dogodek ali pripetljaj, vendar je pomembnejše ozračje, ideja, doživljaj, ki ga posreduje bralcu: zato je ponavadi lirična, refleksivna ali impresionistična.

BAJKA

Z grško besedo mit, zgodba ali pripoved o dogodkih iz življenja bogov, božanskih bitij, duhov in božanskih herojev, pa tudi drugih nadnaravnih sil. Bajke pri Egipčanih, Akadcih, Indijcih, Grkih, Rimljanih, Keltih in Germanih so se oblikovale v prozi ali verzih, kot kratke zgodbe in pesmi, podlaga pa so bile tudi obsežnim epom in celo tragedijam.

BASEN

Je kratka poučna zgodba v prozi ali verzih, v njih nastopajo tipizirani liki večji del iz živalskega, lahko pa tudi iz človeškega sveta, v središču je dogodek, ki ponazarja kak življenjski nauk.

BALADE IN ROMANCE

Oboje so v slovenskem ljudskem pesništvu najštevilnejše. Med balado in romanco je sicer težko razločevati, značilnosti obeh se zdijo včasih enake. Romanca je prvotno pomenila španske pripovedne pesmi iz 14. in 15. stol., ki so opevale junaške, tudi tragične dogodke iz bojev z arabskimi Mavri. Po vsebini in obliki so bile umirjene, brez krutih ali nadnaravnih potez, v razpletu žalostne ali tudi vedre.

Balade so se v 18. stol. imenovalle škotske in angleške pripovedne pesmi o nenavadnih, zgodovinskih in tudi napo pravljicnih zgodbah, krutih pripetljajih, pogosto z bajeslovnimi osebami v mračnem, dramatično napetem ozračju. Sestavljene so bile v krajših kiticah, včasih z refrenom.

EP

Dolgo pripovedno delo v pesniški obliki, njegova tema, snov so običajno razna junaška dejanja, boj; v pripovedi so pogosti podrobni opisi.

POVEST

Pripovedna zvrst v prozi, lahko tudi v verzih, po vsebini in obliki na sredi med novelo in romanom. To velja zlasti za njen obseg, pa tudi za vsebino, ki obsega več dogodkov in oseb kot novela, a manj kot roman. Praviloma povest ni tako skrbno oblikovana kot novele. Po vsebini pa ne tako tehtna kot romani, vendar so tudi izjeme. Na splošno štejemo med povesti zlasti t.i. ljudske povesti.

PRIPOVEDKA

Je krajša pripoved, sorodna pravljici, ker se tudi v nji pojavljajo čudežni dogodki in nadnaravne sile, vendar je njena posebnost ta, da je povezana z določenimi kraji, časi in zgodovinskimi osebami, pogosto tudi s kakimi zgodovinskim izročilom. Poleg tega je njen konec lahko nesrečen in mračen.

TRAGEDIJA

Pod tragedij so Grki razumeli resnobno igro o mitičnih junakih nekdanjih časov, katerih zgodbe so se ohranile v bajkah, pripovedkah ali epih; iz njih so postavljali na oder osrednje pretresljive dogodke, večidel z žalostnim izidom, ko se je junakova usoda iz sreče preobrnila v nesrečo, pogosto v smrt. Pri tem naj bi gledalec občutil nekakšno notranje očiščenje, najbrž duhovno pretresenost in zatem pomiritev ob pogledu na usode življenjske preobrate, ki jih mora človek sprejemati vdano, češ da je takšna volja bogov.

KOMEDIJA

Iz gr. komodija (razigrana sprevodna pesem), veseloigra, že pri Grkih ob tragediji najpomembnejša dramska zvrst, nasprotje tragediji, ker zbuja vesele, razigrane, vedre občutke, pogosto smeh; njene glavne sestavine so komičnost (smešnost), vedrina, razigranost, pa tudi satiričnost.

PARABOLA

Je različna zgodba, ki s pomočjo konkretne pripovedi ponazarja abstraktno idejo.

GROTESKA

Je prikaz realnosti s pomočjo popačenih likov, popačenje je posledica pretiravanja posameznih značilnosti, kar pa kaže na nek globlji smisel.

ŠALJIVKA

Je kratka šaljiva ali komična pripoved v prozi, lahko tudi v verzih, njena glavna značilnost je smešnost, pogosto tudi groba komičnost, zlasti v ljudskem slovstvu.

ODA

Pri Grkih skupen pojem za pesmi, ki so jih izvajali ob glasbeni spremljavi, pozneje oznaka predvsem za slavnostne pesmi v vzvišenem slogu, ki so jim glavna tema domovina, narava, narod, ljubezen, prijateljstvo, umetnost, ... Kitična in verzna oblika sta lahko različni, od zelo zapletenih do preprostih.

GAZELA

Je orientalska pesemska oblika, nastal v Arabiji ali Perziji, sestavljena iz 6 so 30 verzov, razvrščenih v dvostišja, od katerih se prvo rima, v vseh nadaljnjih dvostišjih pa se rima na to rima samo vsak drugi verz; rimi lahko sledi še refren.

GLOSA

Je španska pesemska oblika, sestavljena iz štirivrstičnega gesla, ki mu sledijo štiri desetvrstične kitice (decime), od katerih se vsaka konča s po enim verzom gesla in ga tako glosira (razlaga, pojasnjuje):

SONET

Je pesemska oblika iz štirinajstih verzov, najpogosteje enajstercev, ki se združujejo v štiri kitice- prvi dve sta štirivrstični (kvartet), zadnji dve trivrstični (tercet). Rime so v kvartetih običajno oklepajoče, v tercetih so lahko različne.

HIMNA

Je hvalnica bogovom, junakom, zmagovalcem na tekmah, tako že v grški poeziji, v krščanski dobi postala predvsem hvalnica bogu, od renesanse naprej pa tudi posvetna z

družbeno, politično, nacionalno vsebino.

MAGISTRALE

Mojstrski sonet, ki povzema prve in zadnje verze iz predhodnih štirinajstih sonetov v novo smiselno in umetniško oblikovano celoto.

ŽALOSTINKA- ELEGIJA

Pri Grkih in Rimljanih izraz za vsako pesem, napisano v elegijskih distihih, že v rimski poeziji postala predvsem žalostinka, ta pomen ima še danes ne glede na kitično in verzno obliko.

Mila in otožna pesem- žalost pretežno povezana z izgubo, s smrtjo.

ZNAČAJEVKA

Je kratka zgodba, lahko tudi novela, ki ima v središču pripovedno osebo s posebnim, čudaškim ali celo patološkim značajem, tako da se dogajanje zaplete in razplete okoli njene posebne usode.

DRAMA

V širšem smislu je vsaka vrsta dramskega dela, v ožjem je resnobna igra, podobna tragediji, z manjšo meto tragičnosti; konflikt je lahko rešljiv.

KONSTRUKCIJA

Je modernistična pesem, sestavljena iz samostojnih delov, na videz nepovezanih; besedilo je tudi likovno oblikovano, v njem so uporabljeni nejezikovni simboli.

CIKEL

Vrsta lit.del(pesmi,novel,pravljic,romanov,dram),ki so vsebinsko in formalno med sabo povezana;sestavljajo enoto z določeno funkcijo v okviru celote;ponavadi jih povezuje skupna tema.Npr.Prešernov Sonetni venec,Borov Šel je popotnik skozi atomski vek.. ;ciklična pripoved.

LIRIKA-PESNIŠTVO- POEZIJA

Lirska dela se obračajo k poslušalcu ali bralcu tako, kot da v njih ena sama oseba govori neposredno o sebi, sporoča svoje misli, z besedami ponazarja razpoloženja in čustva, včasih tako, da ob njih zariše podobe zunanjega sveta, zmeraj pa, kot da govori iz sedanjega trenutka, tudi takrat, kadar se spominja preteklosti ali misli na prihodnost.

EPIKA-PRIPOVEDNIŠTVO

Epika ali pripovedništvo nastaja takrat, kadar sporoča bralcem nekdo (pripovedovalec) o dogodkih, ki so si zgodili v preteklosti ali se je dogajajo v sedanjosti, pa nadaljujejo neko že preteklo dogajanje; ti dogodki so del zunanjega sveta, ločeni so od pripovedovalca in od sedanjosti, v kateri se obrača na bralca.

DRAMATIKA

Dramatika je tista skupina književnih besedil, v katerih govori ena, dvoje ali več oseb, kot da so postavljene pred navzočimi poslušalci ali gledalci v neko zunanje dogajanje ali stanje, v zunanjem času in prostoru. Čas je za govoreče osebe v takem besedilu sedanj, pa tudi poslušalec ima vtis, kot da se vse dogaja pred njim, čeprav je v resnici že preteklo; te vrste književnost dobi nazorno podobo šele na odru in je torej najtesneje povezana z gledališčem, čeprav jo lahko tudi le beremo.

DESETEREC

Verz, sestavljen iz desetih slogov, znan zlasti kot epski deseterec, odmor ima v četrtem zlogu.

STANCA

Tudi oktava, rima, italijanska kitična oblika, sestavlja jo osem verzov. Običajno enajstercev, ki se vežejo s prestopno in sklepno zaporedno rimo.

TERCINA

Trivrstična kitica iz enajstercev, z drugimi tercinami jo povezuje verižna rima.

VERZ

Iz lat. Prorsa oratio (naravni, goli, neolepšani ali nevezani govor), torej tisto, kar je brez poetične lepote in vrednosti.

KRAKOVJAK

Je verz poljske pesmi, ki je iz trisopičnih trohejev (— U/—U/— U). Enako se imenuje tudi poljski ples.

RIMA

Je polni stik, ujemanje samoglasnikov in soglasnikov od zadnjega naglašene samoglasnika dalje v besedah na koncu, lahko rudi znotraj verza. Po obsegu delimo rime na enozložne, dvozložne in trizložne. Po povezavah v kitici pa so zaporedne, prestopne, oklepajoče, verižne, ...

RITEM

Iz gr. rhytmos (tok, gibanje), bolj ali manj enakomerno zaporedje enot kakega gibanja, npr. dolgih in kratkih, poudarjenih in nepoudarjenih zlogov v jezikovnih sporočilih.

STOPICA

Je metrična enota v verzu, sestavljena iz podarjeni in nepoudarjenih zlogov.

TROHEJ

Dvozložna stopica, v kvantitativnem verzu jo sestavljata dolg in kratek zlog, naglašen in nenaglašen. (— U)

JAMB

(U —) dvozložna stopica ; v kvantitativnem verzu kratek in dolg zlog, v akcentuacijskem nenaglašen in naglašen zlog; verzi v jambih npr. endekasilabo, blankverz.

DAKTIL

(— U U)trizložna stopica; v kvantitativnem verzu dolg zlog in dva kratka zloga, v akcentuacijskem naglašen in dva nenaglašena zloga; najpogostejši verz iz daktilov je heksameter.

AMFIBRAH

(U — U)trizložna stopica; v kvantitativnem verzu dolg zlog med dvema kratkima , v akcentuacijskem naglašen zlog med dvema nenaglašenima (xxx;planina) verz.

SPONDEJ

(— —)dvozložna stopica;vkvantitativnem verzom dva dolga ,v akcentuacijskem dva naglašna zloga ali naglašen in nenaglašen zlog z vmesno pavzo,t.i.*ponarejani spondej*.

ANAPEST

(U U —)trizložna stopica; v kvantitativnem verzu dva kratka in en dolg zlog , v akcentuacijskem dva nenaglašena in en naglašen zlog (xxx veseljak).

AKROSTIH

Je posvetilo ali rek, sestavljen iz začetnih črk verzov.